بارە سنوورییەکان لە فەلسەفەی (یاسپرس)دا

ئەحمەد مەظاهری
لە فارسییەوە: فەرەیدوون بێوار

کارل یاسپەرس (١٨٨٣-١٩٦٩) بە یەکێک لە نوێنەرانی گرنگی فەلسەفەی ئیگزیستانسی سەدەی بیستەم دەژمێردرێت. یاسپەرس سەرەتا لە بەشی دەروونناسیدا دەستی بە خوێندن کرد و پاشان ڕووی کردە فەلسەفەکاری. بەرهەمەکانی قۆناغی خوێندکاری و لێکۆڵینەوەی لە بەشی دەروونناسیدا بریتی بوون لە دوو کتێب بەناوەکانی:

«دەروونناسی جیهان بینییەکان» و «سەدەمەناسی دەروونی» لە کتێبە ناوبراوەکاندا بەتایبەتی لە کتێبی دەروونناسی جیهان بینییەکان دەتوانرێ ڕیشەکانی تێرامان و بیروڕاکانی دواتریشی لە بواری فەلسەفەدا بەباشی بەدی بکرێت. یاسپرس لە بواری فەلسەفەشدا بەرهەمی زۆری هەیە کە دەتوانین لەوانە ئاماژە بە «لەبارەی حەقیقەتەوە»، «فەلسەفە» و «فەیلەسوفە مەزنەکان» بکەین.

دڵەخورپەو ڕاڕایی یاسپرس هەروەکو نوێنەرانی دیکەی فەلسەفەی (ئیگزیستانس) بریتی بوو لە چەمکەکانی: بڕیار، هەڵبژاردن، تەنیایی، مەرگ، کەمتەرخەمی، دڵەڕاوکێی وجوودی، ڕەسەنی و... تاد. بەڵام یەکێک لەو تایبەتمەندییە گرنگانەی کە یاسپەرس لە زۆربەی نوێنەرانی تری فەلسەفەی ئیگزیستانس جیا دەکاتەوەو خەسڵەتێکی دەستەبژێری و جیاوازی پێدەبەخشێت؛ سەرنجدانی جددی و سەرەکیانەیەتی بۆ «ژیرکاری-عەقڵانیەت» و «زانست» و «مەعریفەی زانستی» لەم بارەیەوە یاسپرس لە ژیاننامە فەلسەفیەکەیدا دەنووسێ: «لە تەواوی ژیانمدا، بیری من بەردەوام بە دوو شتەوە سەرگەرم بووە: یەکەم هۆگری بەردەوام بە زانستەکان و جەختکردن لەسەر جوانی بنەڕەتی زانستی لەهەر کەسێکدا کەوا بانگەشەی فەیلەسوف بوونی هەیە و گەواهیدان لەسەر گەورەیی و پێویستی زانستەکان؛ دووەم هۆگری بە فەلسەفەکاری و جەختکردن لەسەر پێویستی جۆری بیرکردنەوەی بگۆڕ، بەڵام بەبێ ئاکامی کرداری و ڕاستەقینە و گەواهیدان لەسەر پێویستبوونی واتای زانستەکان بە فەلسەفەوە» یەکێکە لە هۆکارە گرنگەکانی سەرنجدانی یاسپرس سەبارەت بە زانست و مەعریفەی زانستی کە کاریگەری قووڵی خوێندنەوەی بەرهەمەکانی (کانت)ی بەسەرەوە بووە. کەم نین ئەو باس و بابەتانەی کە یاسپەرس لێیانی کۆڵیوەتەوە، بەڵام یەکێک لەو بابەتە قووڵانەی کە ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە فەلسەفەی یاسپرسدا (هەروەها تێگەیشتنی فەلسەفەی ئیگزیستانسە بەشێوەیەکی گشتی) شوێنگەی باسی «بارە سنوورییەکانە» لە فەلسەفەکەی ئەودا.

«ئەو بارانەی کە بە ڕادەی کۆتایی توانای مرۆیی (بارە سنوورییەکان) دادەنرێن بزواندنی هزری فەلسەفەکارییە، واتە بارە زۆر مەترسیدارەکان، ئەگەرچی زێتر لەچاو بزرەو بە ڕووپۆشراوی دەمێنێتەوەو هەرگیز ناگۆڕێ، بە پێچەوانەی بارە کێشەدارەکان کە سەرەنجام شیاوی کۆنترۆڵکردنە، مەسەلەی چارەسەر نەکردنی دێنێتە پێش

کە تەنیا بەشێوەیەکی ڕۆتینی و تا ڕادەیەک بێهوودە دەگونجێ لە گەڵیاندا دەست و پەنجە نەرم بکرێ هەندێک بار هەن بەهەمان شێوەی کە هەبوون، دەمێننەوە. هەرچەندە بۆ ماوەیەکی کاتی ڕوخساری بگۆڕێ و هێزی تێکشکێنەری لەبەر چاو بزر بێت، بەو واتایەی کە دەبینم، دەبێ بمرم، دەبێ هەوڵ بدەم، دەبێ لەدوای کار بگەڕێم، بە من و ڕێکەوت بەسەر منەوە حاکمەو بەناچاری ئالوودەی گوناح دەبم. ئەم جۆرە بارە ترسدارو چەسپاوانە، لەگەڵ هەستی گومان و پەرێشانی، بە ئاستێک کە لێی بە ئاگا بین، قووڵترین سەرچاوەی فەلسەفەیە. یاسپرس بە جەختکردنەوە دەڵێ: بەرهەمهێنانی ئەزموون لە (بارە سنوورییەکان)دا هاوچەشنە لەگەڵ «وجوود»دا خاڵی دوایی کە دەتوانێ ڕوونکردنەوەی ئەم چەمکە بێ کە یاسپرس بۆ (بارە سنوورییەکان) هەیەتی، بۆیە قووڵترین سەرچاوەی فەلسەفی لەم جۆرە بارانەدا بەدەست دێنێت، ئەو بارانەی کە مرۆڤ دەبێ لەگەڵ تەواوی بوونیدا تاقییان بکاتەوەو لە بەرامبەریاندا خۆڕاگر بێت، بارە سنوورییەکان زەمینەی چوونە ناوەوەی مرۆڤە بۆ بوونی کەسێتی و پانتایی و یەکتایی و تاکێتی، لەم بارانەوەیە کە مرۆڤ بەهۆی بێ بەدیلی خۆیەوە ڕادەوەستێ.

«هەموو ئیگزیستانسێکی کەسێتی، یەکتاو بێ هاوتایە، یاسپرس لەم بارەیەوە دەڵێ: ئێمە بە ڕاستی جێگر وەرناگرین. ئێمە تەنیا بەشێک نین لە بوونی گشتی، مرۆڤەکان لە ئەزموونە هاوبەشەکانی ڕۆژانەیاندا دەژین و کاکڵەی ناوەوەی ئەزموونی کەسی خۆیان لەو دیو پەردەی گوتار و ئاکارەکاندا حەشار دەدەن، بەڵام ویژدان، گوناح، ناچاری مەرگ، بەس لە ڕێگەی تەنیایی ناخی تاکەکەوە دێننە سۆراغی. مەرگی ئەوانی دی بەشێوەی ڕووداوێکی دیار هیچ پێوەندییەکی بە تێڕوانینەکانی ئێمەوە دەربارەی مەرگی خۆمان نییە.

لەو هۆکارە ڕیشەییانەی کە مرۆڤ لە ڕێگە جۆراوجۆرەکانەوە خۆی بەدوور دەگرێ لەبارە سنوورییەکان و ئەزموونە وجوودییەکانی کە لەوەوە سەرهەڵدەدەن لە هەوڵی دەرباز بووندایە لەم بارانە.

ئەوکات لەم بارانەدا، بە ئاشکراو بەبێ هۆکاری بونیادشکێنەرو هەڵدێری وجوودەکەی بەڕوونی و ئاشکراوە بەشێوەی ترسهێنەر لەژێر پێی مرۆڤدا سست دەبێت. بەدەرچوون لە دنیای وەهمی گشتی و ژیانی ڕۆژانە، ستوونە پتەوەکانی ژیانی مرۆیی سست و لاواز بووە و مرۆڤ بە ئاشکرا وجوودی خۆی بە مەترسیدار و تێکشکاو دەبینێت. نیچە لە شوێنێکدا نووسیویەتی:

«ماڵەکانتان لە بناری شاخە گڕکانەکاندا چێ بکەن.» ئەم وتەیە بەجوانی نیشاندەری باری مرۆییە لەو کاتانەی کە لە بارەسنوورییەکاندا ژیان بەسەر دەبات، بەو واتایەی کە مرۆڤ هەردەم بوونێکە لەباری مەترسی و ئەزموونە قووڵ و ترس هێنەرەکان. وەستان لەباری سنووریداو ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ قووڵایی بووندا، دلێری لە ڕادەبەدەری دەوێ، بۆیە ڕوونە کە مرۆڤەکان زۆربەیان لە ڕووبەڕووبوونەوەدا لەگەڵ چەندان باری وەکو: مەرگ، هەوڵ و ڕەنج، نەخۆشی و گوناح، بەجۆرێ ڕەفتاردەکەن کە دەڵێی ئەم بارانە، دیارو گشتین، چونکە لەگەڵ ئەم جۆرە ئاکارە چاکانەدا باری بەرپرسێتی گرانترەو ئەزموونی کەسێتی و هەبوونی ئەم بارانە بەتوندی بەرەو کەمبوونەوە دەچن. نموونەو ڕاستی ئاشکرای ئەم کارە، ڕووبەڕووبوونەوەی ئاسایی خەڵکییە لەگەڵ هاوکێشەی (مەرگ)دا؛ کە واقیعترین و نەگۆڕترین ڕووداوە کە بەسەر هەموو مرۆڤێکدا دێت.

بەڵام مرۆڤ بە زیرەکی تایبەتەوە لە ڕووبەڕووبوونەوەدا لەگەڵ واقیعترین ڕووداوی ژیاندا، تێدەکەوێت. لە ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ مەرگدا ئێمە دەکەوینە تەنیاترین بارەوەو مەرگ هاوکێشەیەکە کە تەنیا خودی تاک دەبێ لە گەڵیان ڕووبەڕوو بێتەوەو هەر ئەم (تەنیایی)یە کە شایەنی بەرگەگرتن نییە. «بۆچوونی ئاسایی ئێمە، هەوڵێکە بۆ خۆ دەربازکردن لە بەرامبەر ڕاستێتی مەرگدا. ئێمە مەرگ بەیەکێک لەکارە ڕاستەقینەکانی دنیا دادەنێین، واتە شتێک کە لە ئاگاداری کۆچکردووەکان سەبارەت بە ئەو دەخوێنینەوە، ئەوەیە کە مەرگ شتێکە بۆ ئەوانی تریش ڕوودەدات، بەڵام هێشتا ڕووی نەداوە، بۆیە هێشتاکە شتێک لە دەرەوەی من و لە دنیای دەرەوەی مندایە.»

بە واتایەکی تر بەوتنی «هەموو دەمرین» خۆمان لە کونج و پەنای ئەم «هەموو»ەدا حەشار دەدەین و مەرگ دەکەینە ڕووداوێکی دیارو گشتگیر. بە بیرهێنانەوەی وتەی (هەموو ڕۆژێک دەمرین) بەجارێ مەرگ لە «تاکی مرۆیی» جیا دەکاتەوەو دەیگۆڕێ بەکارێک کە لە ئایندەیەکی دوورا ڕوودەدات. وەلێ ئاکارو ڕووبەڕووبوونەوەی مرۆڤی ڕەسەن لەگەڵ مەرگدا بەجۆرێکی ترە؛ ئەو بەجێی هەڵاتن لە ڕاستترین ڕووداوی ژیانی مرۆیی؛ بەهۆشیاری ناوەکی و بەشێوەی وجوودی لەگەڵ هاوکێشەی مەرگدا بەو شێوەیەی کە هاوکێشەکە پێوەندی بە بوونی کەسێتی ئەوەوەیە، ڕووبەڕوو دەبێتەوە. مرۆڤی ڕەسەن هەروەکو ڕووداوێکی دیار ناڕوانێتە مەرگ، بەڵکو هەروەکو هاوکێشەیەکی تەواو

وجوودی و کەسی تێی دەڕوانێ و بەجۆرێ زانیاری سەبارەت بەمەرگ دەست دەکەوێت کە بە شێوەیەکی قووڵ لە شێوازی ژیانی ئەودا کاریگەر دەبێت.

ئەو پرسیارەی کە لێرەدا خراوەتە ڕوو ئەوەیە کە بەسەرنجدان لە چەمکی (سنوور) کە بەشێوەیەکی لۆژیکی ئاماژە بە ئەودیوی سنوور دەکات ئایا لەو دیوی سنوور و سنوورداریەکانی نەبوونی یان مۆغاک هەیە یاخود بوونی باڵایی لەودیو سنووربوونی هەیە؟ یاسپرس بۆ خۆی ڕازییە لەسەر وجوودی باڵایی لەسەر سنوورەکان. وجوودێک کە ئەو بەترانساندانس (خوا) ناوی دەبات و ئەوەش بەشوێنگەی هەستان و بونیادی وجوودی مرۆیی دەزانێت. لە ڕوانگەی یاسپرسەوە بنچینەو بونیادی وجوودی مرۆڤی لەودیوی سنوورەکانی مرۆیی-یەوەیەو بە جۆرێکی نامۆ ترانساندانس لەگەڵ وجوودی مرۆڤی لە پێوەندیدایەو ئەم نسبەت و پێوەندییەش لە چەند بارێکی تایبەتی وەکو بارە سنوورییەکان بەدیار کەوتووەو خۆ دەنوێنێ.

لەودیوی ئاست و سنوور «باڵاتر لە ئێمە، قەڵەمڕەوێکە کە ئێمە بە شێوەی سەیر وابەستەین پێوەی، ئەم قەڵەمڕەوەش، قەڵەمڕەوی ڕاستییە میتافیزیکیەکانە. ئێمە دەبێ لە قەڵەمڕەوی مومکینات دەربچین و بچینە ناو قەڵەمڕەوی پێویست، بەڵام ئەم پێویستییە لەگەڵ (جەبری عیلمی)دا جیاوازی زۆری هەیە، چونکی ئەم پێویستییە، پێویستی ترانساندانسە.» هەر ئەم لایەنەش لەباسی (یاسپرس)دا، واتە بڕوابوون بە بوونی باڵایی لەودیوی ئاست و سنووری وجوودی مرۆیی ئەو بە دووردەخاتەوە لەتێوەگلان بە قووڵایی بێ کۆتایی نەهیلیزم.

لە وتەی دوایی باسی (بارە سنوورییەکان)ی یاسپرسدا ئێمە بە پێداویستییەکان و سنووردارییە خودییەکانی وجوودی مرۆییمان ڕادەگرێت و بەجوانی بەدیاری دەخات کە بەپێی یاسای خودیمان، ژیاندن (ڕەسەن بوون) و ئاگادار بوون لە قووڵایی (وجوود) تا چ ئاستێک دژوارەو چ لێهاتووییەکی لە ڕادەبەدەری دەوێت.

سەرچاوە:

مجله جامعه نو، شماره (٨)، سال/ ٢٠٠٢